

ROMA VATANDAŞ HUKUKUNUN KONUSU OLARAK KADIN

Hatice PALAZ ERDEMİR*

Öz

Hukuk, toplum düzenini sağlamak amacıyla, kişiler arasında her türlü etkileşimi düzenlemek için ortaya çıkmıştır. Bilinen bütün Eskiçağ kanunları içerisinde, Roma hukukunun, fert hukukunu esas aldığı kabul edilmektedir. Ancak, Roma toplumunun gelişimi ve değişimi, ihtiyaç ve tecrübelerinin artması ve sosyal devlet anlayışının gelişmesiyle, Roma hukukundaki kişi hak ve hürriyetlerini karşılayacak olan kurallar, tabii olarak günümüz hukuk kurallarına kıyasla oldukça sınırlı kalmıştır.

Bu çalışma, Roma'da kadınlarla ilgili hakların daha çok evlenme, boşanma ve miras gibi medeni hukukla ilgili olduğunu, vatandaşlık kavramının getirdiği hakları Romalı kadınların doğrudan kullanamadıklarını ortaya koymaktadır. Bunun nedenlerinin başında ise, erki elinde bulunduran erkekler tarafından, erkeklerin lehine düzenlenmiş kanunlarla cinsiyet ayrımcılığının geldiği gözlenmektedir.

Anahtar Kelimeler Roma hukuku, cinsiyet, kadın, *pudicitia, univirae*.

Abstract

WOMEN AS AN ISSUE OF ROMAN LAW OF CITIZENSHIP

To ensure public order, laws are enacted to organize the interaction among all types of people. Among all known laws of ancient times, Roman law is assumed to be based on "individual rights." However, the needs and experiences of people grew and developed as they started understanding the social state, and individual rights and freedoms became rather limited in Roman law compared to today's states.

This study reveals that women's rights in Rome were more closely related to civil laws such as marriage, divorce, and inheritance, not the rights provided by citizenship. One of the main reasons for this is that the laws were enacted by empowered men to benefit their fellow men, so they were a source of sex discrimination.

Key Words: Roman law, gender, woman, *pudicitia, univirae*.

* Prof. Dr., Manisa Celâl Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı; haticeerdemir@yahoo.com.tr.

Giriş

Toplum hayatında kendi hürriyetimizle bizden başkalarının haklarını ve hürriyetlerini bir denge içinde tutmaya uğraşan sistemleşmeye “*hukuk*” denir. Diğer bir deyişle, hukuk, teknik bakımdan hakların ve hürriyetlerin *denge sistemi*; bilimsel bakımdan da, haklar ve hürriyetler dengesi bilimi olarak tanımlanabilir¹. Hak ise, adaletin hukukun gerektirdiği veya birine ayırdığı şey, kazanç anlamına gelmektedir². İnsanlar arasında en eski devirlerden beri kurulmuş sosyal ilişkilerin anlaşmazlıklara konu olması, hak kavramını ön plana çıkarmıştır. Roma’da her insan hak sahibi değildi. Hak sahibi olabilmek için insanın hür durumda ve vatandaş olması gerekirdi. Diğer taraftan Romalı düşünürler, hukukta, politik iradenin gelişigüzel veya dilediği şekilde tahakkuk ettireceği bir düzeni reddetmişler ve insanlığın keyfi takdirine mukavemet eden, kendini politik iradeye kabul ettiren daha sağlam bir temel bir muhteva aramışlardır³.

Tabii olarak hukuk, ihtiyaçlardan doğar. Ancak hukuk, tarihi bir geçmişe dayanmasına ve böyle bir oluşumdan doğmasına rağmen, ahlak, felsefe ya da tarih değildir⁴. Romalılar, tarihte, hukukla ahlak arasında fark bulunduğunu, hukukun dini esaslardan kurtularak farklı bir gelişmeye kavuştuğunu idrak ettiği bilinen ilk medeni toplumdur. Roma hukukçuları, hukukun izin verdiği her şeyin mutlaka ahlaka da uygun düşmesi gerektiğini ve ahlaki hiçbir tarafı olmayan hukuk kaideleri de bulunduğunu tespit etmişlerdi⁵. Roma hukukuna göre, “eşit kabul edilenler arasında eşitlik” vardı ve erkek egemenliğinin kayıtsız, şartsız ve hukuken ve toplumsal olarak üstün kabul edildiği bu toplumda kızların ve kadınların haklarının sınırlı olacağı da kesindi⁶. Eskiçağ tarihine bir hukuk, siyaset ve yönetim devleti kimliği ile damgasını vurmuş olmasına rağmen, bu açıdan Roma’nın

¹ Bülent Nuri Esen, *Anayasa Hukuku Genel Esaslar*, Ankara 1970, s. 5; Buse Aksaray, *Roma Hukukunda Kadınların Hak ve Fiil Ehliyeti*, On İki Levha Yayınları, İstanbul 2012, s. 18; Özcan Karadeniz Çelebican, *Justinianus Zamanına Kadar Roma’da İş İlişkileri*, Ankara 1976, s. 117-119.

² Çelebican, *a.g.e.*, s. 117-119.

³ Hamide Topçuoğlu, *XIX. Yüzyıl Sosyologlarında Hukuk Anlayışı*, Ankara 1961, s. 3. Romalılar hukuka *ius*, adalete ise *iustitia* demekteydi. Bu kelimeler, “emir” anlamına gelen *iussum* gibi *iubeo* (emrediyorum) kökünden gelmektedir. Ziya Umur, *Roma Hukuku (Umumi Mefhumlar-Hakların Himayesi)*, İstanbul 1967, s. 12.

⁴ Nevzat Toroslu, *Cürümlerin Tasnifi Bakımından Suçun Hukuki Konusu*, Ankara 1970, s. 4.

⁵ Mukbil Özyörük, *Hukuka Giriş*, Ankara 1959, s. 21. Bu hususta ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Adnan Güriz, *Faydacı Teoriye Göre Ahlak ve Hukuk*, Ankara 1963.

⁶ Barbara Levick, “Women and Law”, *A Companion to Women in the Ancient World*, ed. Sharon L. James, Sheila Dillon, Wiley Blackwell, Chichester 2015, s. 102.

kanunlarındaki “bireysel adalet”in⁷ göreceli olduğuna şüphe yoktur. Bütün bu genel hukuki çerçeveye içerisinde, Romalı kanun koyucuların ve uygulayıcıların temel hedefinin, soylu ve hür erkek vatandaşların haklarını korumak ve rahatını temin etmek olduğu görülmektedir.

Bilinen bütün Eskiçağ kanunları içerisinde, Roma hukukunun, fert hukukunu esas aldığı kabul edilmektedir. İnsanoğlunun ihtiyaç ve tecrübelerinin artması ve sosyal devlet anlayışının gelişmesiyle, Roma hukukundaki kişi hak ve hürriyetleri, bahsi geçen nedenlerle günümüz hukuk kurallarına kıyasla oldukça sınırlı kalmıştır. Roma hukukunda hak ehliyetine sahip olabilmenin, yani hukuken kişi olarak tanınmanın; hür olmak, Roma vatandaşı olmak ve baba hâkimiyeti altında bulunmamak gibi üç esas şart vardı. Bu sebeple, bir ferdin hak ehliyetine sahip olup olmadığını belirleyebilmek için *status libertatis* (hürriyet durumu), *status civitatis* (vatandaşlık durumu) ve *status familiae* (aile durumu) açısından ele alınması gerekmektedir. Ayrıca, yaratılış kanunlarının bile ayırım yapmadan bahsettiği en temel kişi hakları, insan tarafından ve insan eliyle, fiziki gücü ve erki elinde bulunduran erkeğin lehine onun eline geçmiştir. Tarihi gelişim süreçlerinde, günümüz Türk hukuk sistemi⁸ ve Avrupa hukukunun temeli olan, Roma hukukunun da “fert hukuku” esasını benimsemesine ve önem vermesine rağmen kadın hakları açısından sınırlı olduğu görülebilmektedir⁹.

Kadın Hakları Açısından Roma Hukuku

Yazma geleneğine oldukça hakim olan Roma literatüründe, kadınların tarih yazarı ya da kanun koyucu gibi sıfatlarla yer almaları mümkün olmamıştır.

⁷ Hellen filozofu Aristoteles'e göre, adaletin konusu dağıtımdır. Bazen adil terimi ile ahlak kuralı ile uyumlu görünen her davranış, tanımlanır. Aristoteles'in araştırması da bu gözlemlerle başlar. Fakat kelimenin tam anlamıyla özellikle dikkat edilmesi gereken konu “bireysel adalet”tir. Bu faziletin asıl amacı, herkese kendi hakkını vermektir (*suum cuique tribuere*). Platon tarafından da benimsenen bu geleneksel formülün tüm Eskiçağ edebiyatında tekrarlandığı görülmektedir. Eşitlik, hukuk ve bireysel adalet için ayrıca bkz. Bülent Tahiroğlu-Belgin Erdoğmuş, *Roma Hukuku Dersleri Tarihi Giriş Hukuk Tarihi Genel Kavramlar Usul Hukuku*, İstanbul 2010, s. 84; Arslan Topakkaya, “Aristoteles'te Adalet Kavramı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Journal of International Social Research)*, II/6 (2009), s. 628, 629. Gaius, hukuku tanımlamadan önce nazariyata girmeksizin, “kanunlar ve örf ve adetlerle idare edilen bütün kavimlerin, ya bütün insanlara müşterek olan bir hukukla (*ius gentium*) veya kendi kavimlerine has hukukla (*ius civile*) idare” edildiklerini belirtmektedir. Umur, *a.g.e.*, s. 13.

⁸ Halil Erdemir, *Turkish Political History*, Manisa Ofset, İzmir 2007, s. 66-67, 69-91.

⁹ Fulya İlçin Gönenç, *Roma Hukukunda Kadın*, İstanbul 2010, s. 15-16, 22; Aksaray, *a.g.e.*, s. 19; Halil Erdemir, *Turkey in Transition*, Lambert Academic Publishing, Saarbrücken 2014, s. 262, 278-288.

Az sayıda kadın filozofun gayreti dışında, yazım ve yasama hayatında kadınların yer alamaması¹⁰, kanun önünde “vatandaş” olarak görüldükleri halde, bir tezat halinde erkeklerle eşit haklara sahip olamadıklarını göstermektedir¹¹. Her ne kadar soylu ailelere mensup kızlar ve kadınlar iyi eğitim alabilmişlerse de¹² bunlara, siyasi ve idari bakımdan, toplumda etkili konumlarda yer ve hak verilmemesi sebebiyle, kadınların hakları da sınırlı kalmıştır¹³.

Roma kadınının haklarındaki sınırlılık, çocukların doğumlarıyla birlikte başlamaktadır. Kişinin hayata ilk adım attığı aile yapısı içinde kız çocukların en temel yaşama haklarının bile tercihen olduğu görülmektedir. Roma'nın en eski yasalarında, henüz Romulus döneminde, tüm erkek çocukların ve ilk doğan kız çocukların yetiştirilmesi öğütlenmiştir. Bu, ikinci ve daha sonraki kız çocukları hakkında bir tür “cahiliye devri” uygulamasının gerçekleşebildiğini ortaya koymaktadır. Hatta Roma'da, *Columna Lactaria*'nın (Süt Sütünü)¹⁴ çevresi ve istenmeyen bebeklerin bırakılması için özellikle bunun gibi yerlerin bulunması kız çocukların sadece cinsiyetleri, “kız doğmaları” sebebiyle “yaşam haklarının” bulunmadığının açık göstergesidir. Gerçekten, bu açık alanlara bırakılan bebeklerin

¹⁰ Kadınlara ait şiir ve mektup örnekleri bulunmakla birlikte, Roma'nın siyaset ve düşünce hayatını doğrudan yönlendirecek yazıların sayısı ve etkisi erkek yazarlara göre yok denecek kadar azdır. Emily A. Hemelrijk, *Matrona Docta-Educated women in the Roman elite from Cornelia to Julia Domna*, Routledge, London and New York 2004.

¹¹ Livy, *The Early History of Rome*, çev. Aubrey de Sélincort, I-V, Penguin Classics, London 2002, 39.8, 9, 14, 17, 18.

¹² Juvenal, *The Sixteen Satires*, çev. Peter Green, Penguin Classics, London 2004, 6.434-456; Jo Ann Shelton, *As the Romans Did*, New York 1988, s. 35; Hemelrijk, *Matrona Docta-Educated*.

¹³ Emre Caner, *Kutsal Fahışeden Bakire Meryem'e Toprak ve Kadın*, Su Yayınları, İstanbul 2004, s. 41; S. P. Scott, *The Civil Law*, Law Book Exchange Ltd., New Jersey 2006, s. 272; Guglielmo Ferrero, *The Women of the Caesars*, New York 1911; Gönenç, *a.g.e.*, s. 1.

¹⁴ Roma'da *Forum Holitorium*'da dikilmiş bir sütundu. Yeni doğum yapmış ya da küçük yaşta çocuğu olup besleyemeyen Romalı kadınlar bu açık alanda dikilmiş olan sütunun çevresine gelerek burada çeşitli sebeplerle besleyemedikleri bebeklerine imkan sağlamaya çalışırlardı. Bebekleri, fakirlik, gayr-ı meşru doğum, engellilik, anomali doğum ya da kız olmaları gibi sebeplerle aileye kabul edilmemiş bebeklerin buraya terk edilmeleriyle o dönemin şartlarında burada açık alanda bir “çocuk borsası ya da piyasası” oluşturulmuştu. Çocuğu olmayan iyi aileler evlat edinebilir ya da farklı insanlar gelip buradaki çocukları alıp kötü emelleri için kullanabilirdi. Diğer taraftan zengin aileler yeni doğan çocuklarına sütanne ve bakıcı kadın bulmak için de buraya gelirlerdi. Doğum anomalileri hakkında bkz. Pliny the Elder, *The Natural History*, çev. M. D. John Bostock, Taylor and Francis, London 1855, VII.3; 5.6; 6.8. Ayrıca bkz. Shelton, *a.g.e.*, s. 27-28, 306; Hatice Palaz Erdemir-Halil Erdemir, “Antikçağ'da Çocuk Olmak: Ölmek ya da Ölmemek”, *Uluslararası Katılımlı Kadına ve Çocuğa Şiddet Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 26-27 Nisan 2012, Mutlu Çocuklar Derneği ve Kırıkkale Üniversitesi Kadın Sorunları Uygulama ve Araştırma Merkezi, yay. haz. Dolunay Şenol, Sıtkı Yıldız, Talat Kıymaz, Hasan Kala, Ankara 2012, c. II, s. 643-659.

çoğu kızdı. Çok sayıda kız bebeğin terk edilmelerinin tabii sonucu olarak sonraki kuşaklarda anne adayı kadınların sayısı azalmış ve bu durum nüfusun azalmasına da sebep olmuştur¹⁵. Bu uygulamalar sebebiyle ortaya çıkan çeşitli sorunların çözümlenmesi için Nerva döneminde İtalya'da dar gelirli ailelerin çocuklarının bu alanlara bırakılmaması ve aile ortamında yetiştirilmeleri amacıyla kızlar için 12 *sesterces*, erkekler için 34 *sesterces* ödenmesi kararı alınmıştır. Diğer taraftan Traianus döneminde ortaya çıkan *alimenta* projesi sadece sokağa bırakılan yetim, kimsesiz erkek çocukların korunup, meslek edinmesini esas almıştı¹⁶. Eşit olmakla birlikte, savaşlardan siyasete, hukuktan idareye kadar hemen her noktası erkek egemenliğine dayanan bir toplumda, tüm yatırımların erkekler tarafından, erkek bireylere yapılması oldukça tabii görünmektedir.

Genel anlamda, kadınların hukuki durumlarına ilişkin bilgilerin büyük bir kısmı Roma'nın soylu sınıfına aittir. Ancak, toplumun üst sınıfına mensup kadınlar, Roma kadın nüfusunun çok az bir kesimini oluşturduğundan, kanunların erkeklere göre sınırlı düzeyde tanıdığı haktan sınırlı sayıda kadın faydalanabilmekteydi¹⁷. Roma'nın kuruluş dönemlerinde, MÖ 451-MÖ 449 yılları arasında hazırlanan Oniki Levha Kanunları'ndan (*Leges Duodecim Tabularum*) önce yazısız, töreye dayalı olduğu tahmin edilen kanunlarının aristokratik, tam hukuklu denilebilecek *patricius* sınıfı için daha hoşgörülü bir yaklaşıma sahip olduğu düşünülmektedir. Daha sonraki dönemlerde, *patriciusun* yararlandığı imtiyazlar azalmakla birlikte, Roma'nın her döneminde çeşitli sınıflara ayrılmalar devam etmiş, bazı dönemlerde bu ayırım daha da belirgin hale gelmiştir¹⁸. Bu çerçevede kanun önünde kadınların farklı bir sınıf oluşturması söz konusu olmamakla birlikte, hukuki uygulamaların kadını bir anlamda farklı bir "sınıf" olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

Kadınların doğumlarından itibaren başlayan bu farklı durumları tüm ha-

¹⁵ Gayrimeşru, engelli ya da anomalili doğan, doğumunda kötü işaretler görülmüş kız-erkek çocuklar da *Columna Lactaria* çevresine bırakılmışlardır. Gönenç, *a.g.e.*, s. 53; Palaz Erdemir-Erdemir, *a.g.m.*, s. 643-659.

¹⁶ Richard A. Bauman, *Human Rights in Ancient Rome*, London and New York 2000, s. 108-110.

¹⁷ Gönenç, *a.g.e.*, s. 2.

¹⁸ *Patriciusların* ayrıcalıklı durumları ve buna karşı oluşan tepkiler hakkında bkz. Robert F. Poppel, *Ancient Rome From the Earliest Times Down to 476 AD*, Allyn and Bacon, Boston 1890, s. 11-12, 18-19; Sadri Maksudi Arsal, *Umumî Hukuk Tarihi*, İstanbul 1948, s. 216-217; Karl Lowenstein, *The Governance of Rome*, Martinus Nijhoff, Hague, Netherlands 1973, s. 19-21, 227-236; Michael Brunt, *Social Conflicts in the Roman Empire*, London 1971, s. 42-59; Aydın Yalçın, *İktisadi Doktrinler ve Sistemler Tarihi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1983, s. 89.

yatları boyunca da devam etmiştir. Yaşam hakları bağışlanmış, hastalık ve sıkıntılara yenik düşmemiş kız çocukların, doğdukları aileden evlenip gittikleri aile ortamına ve hayatlarının sonuna kadar geçen zamanları bir tür “himaye” şeklinde tanımlanabilir. Çocukluğunda aile reisinin sert disiplini altında yaşayan kadın, Roma toplumuna özgü *pudicitia*¹⁹ ve *fides*'in²⁰ en büyük erdem olduğu düşüncesi ile evlilik için yetiştirilirdi ve evlendiğinde kocasının hâkimiyeti altında en önemli niteliğin *univirae*²¹ sıfatı olduğunun bilincindeydi. Saf, dokunulmamış olarak teslim edildiği kocasına ve evine müşfik bir bağlanmanın, ailesi ve Roma devletinin devamlılığı için (özellikle erkek) çocuk doğurmanın önemini bilir, bu şekilde aileyi, aile kültürünü, dinini ve ocağı sürdürecektir çocukların yetiştirilmesi görevini kocası ile birlikte hemen hemen aynı yetkilere sahip olarak en iyi şekilde yerine getirirdi²². Bu çerçevede, Hellen ve Roma toplumları, kadını bir birey ola-

¹⁹ Günümüz anlayışına tamamıyla tercüme edilemeyen *pudicitia*, genel olarak Roma toplumunda kadını erkek arasındaki cinsiyet farkını ortaya koymaktadır. Kadının kendine özgü bulunması, gezmesi, yaşaması gereken yerler ve tavır ve davranışlar toplum tarafından belirlenmişti ve kadın bunun dışına çıkamazdı. Bu terim, kısaca Romalı kadınlara özgü “edep” olarak tanımlanabilir. Örnek için bkz. Livy, *a.g.e.*, X. 23. Bu husustaki yazıtlar için bkz. Elizabeth Forbes, *Municipal Virtues in the Roman Empire-The Evidence of Italian Honorary Inscriptions*, B. G. Teubner, Stuttgart und Leipzig 1996. Ayrıntılı bilgi için bkz. Thomas A. J. McGinn, *Prostitution, Sexuality and the Law in Ancient Rome*, Oxford University Press, New York, Oxford 1998, s. 10 vd.

²⁰ *Fides*, bir kadının iffetli ve sadık olmasını, kendisine güven duyulan kimsenin bu güvene layık olduğunu gösterecek şekilde, dürüst ve ahlaki şekilde davranmasını ifade etmektedir. Günümüzün terminolojisiyle tek kelimeyle “iffet” olarak tanımlanabilir. *Fides*, aynı zamanda Roma mitolojisinde inanç, vefa ve sadakatin tanrıçasıydı. Roma Senatosu'nun Capitol'deki tapınağında sakladığı, yabancı ülkelerle aralarında yapılmış olan antlaşmaları korurdu. İnançın kişiselleştirilmiş haliydi. Zeytin dalıyla taçlandırılmış genç bir kadın olarak, bir kupa veya kaplumbağa ile birlikte tasvir edilmiştir. Bu husustaki yazıtlar için bkz. Forbes 1996. Ayrıntılı bilgi için bkz. McGinn, *a.g.e.*, s. 10 vd.

²¹ Romada kanunlar gibi, ideal değerler de erkekler tarafından konulmuş, kadınlar tarafından sürdürülmüştür. Dul veya boşanmış kadınların birden fazla kez evlilik yapması yaygın olmakla birlikte, yaşamı boyunca tek bir erkek ile olan (*univirae*), kocasının ölümünden sonra evlenmeyen kadın büyük bir saygı görürdü. Mezar yazıtları ve edebi metinler evliliklerini kocalarının ölümüne rağmen, mezara kadar sürdüren kadınlara yönelik övgülerle doludur. Ancak Augustus'un, dul kadınların, kocalarının ölümünden itibaren iki yıl içinde yeniden evlenmelerine ilişkin getirdiği düzenleme, Romalıların kadının yeniden evlenmesine ilişkin geleneksel bakışı ve “*univirae*” ideali ile açık bir çelişkiyi ortaya koymaktadır. Diğer taraftan bu düzenlemeler, toplumda evlenmeyi teşvik etmek ve evlilik dışı ilişkileri önlemeyi amaçlamış olmalıdır. Bkz. Jean Gaudemet, “Roma İmparatorluğu'nda Kadının Hukuki Durumu”, çev. Bülent Tahiroğlu, *İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi*, VI/9 (1972), s. 215; McGinn, *a.g.e.*, s. 10 vd; Olankunbi O. Olasope, “Univira: The Ideal Roman Matrona”, *LUMINA*, Holy Name University, vol. 20, no.2, Tagbilaran City 2009, s. 1-18; Özlem Söğütlü Erişgin, *Vekâlet Sözleşmesi Bağlamında Noxal Sonuçlu Sözleşme “Hırsız Köle Olayı”*, Ankara 2002, s. 26.

²² Eva Cantarella, *Eva, Pandora's Daughters*, Baltimore 1987, s. 115, 134; Shelton, *a.g.e.*, s. 24, 37, 292;

rak görmeyip, evdeki sosyal işlerin, olayların bir parçası, bir cinsel varlık olarak görmüşlerdi²³. Diğer taraftan, kocasıyla ve kocasının misafirleriyle aynı ortamda zaman geçirebilen, geleneklerin belirlediği şartlar içerisinde dini, geleneksel bayram, festival, tiyatro ve gladyatör gösterileri gibi sosyal faaliyetlere aktif bir şekilde katılabilen, çarşı-pazarlarda gezebilen²⁴ ve hatta bir tür kadınlar kulübü olarak niteleyebileceğimiz *conventus matronarum*da toplanıp, sohbet edebilen ve kendilerini ve toplumu ilgilendiren konularda kararlar alabilen²⁵ Roma'daki soylu kadının erkeğe göre sınırlandırılmış olan hayatı içerisinde yine de Eskiçağ'ın diğer toplumlarındaki kadınlara kıyasla daha iyi şartlara sahip olduğu söylenebilir²⁶.

Evlilik, kadınların sosyal ve hukuki durumlarını etkilediğinden medeni hukukun da bu bakımdan ele alınması gerekmektedir. Ailenin kurulmasına ilk adım nişanlanma ile atılırdı. Bu bir evlenme vaadiydi. Roma'da nişanlanma (evlenme gibi) şekle bağlı olmadan yapılırdı. Çok eski zamanlarda Roma'da, nişanlanma (*sponsalia*) şeklen bir muamele ile yapılmıştır. Bu devirde nişanlanma daha çok kızın babası (*pater familia*) ile erkeğin babası arasında yapılan akde dayalı bir muameleydi²⁷. Roma'da kadınları evlilik durumundan sonra hâkimiyet altına sokan, *manus* kavramıdır. *Manus*, kelime olarak "el", dolayısıyla hâkimiyet anlamına gelmektedir. Eski devirlerde, aile reisinin köleler, aile evlatları ve mal üzerindeki hâkimiyetini ifade eden *manus*, daha sonraki dönemlerde "*conventio in manum*" işlemlerinden birini yaparak evlenmiş olan bir kadının üzerinde, kocasının veya kocası hâkimiyet altında ise, onun aile reisinin icra ettiği hâkimiyetin ifadesi ola-

Gönenç, *a.g.e.*, s. 52. Çocuk doğurmak ve yetiştirmek kadının en önemli görevleriydi. Tacitus, *Agricola and Germania*, çev. Harold Mattingly, Penguin Classics, London 2010, 4.2-4.

²³ Cornelius Nepos, *On the Great Generals of Foreign Nations*, çev. J. C. Rolfe, The Loeb Classical Library, Cambridge 1966, s. 2-7; Barbara Levick, "Women and Law", *A Companion to Women in the Ancient World*, ed. Sharon L. James and Sheila Dillon, Wiley Blackwell, Chichester 2015, s. 96-106.

²⁴ Gaudemet, *a.g.e.*, s. 211, 229; Söğütlü Erişgin, *a.g.m.*, s. 6-8.

²⁵ Hemelrijk, *Matrona Docta-Educated*, s. 209-245; ayn.yzr., "Patronesses and "Mothers" of Roman Collegia", *Classical Antiquity*, University of California Press, vol. 27, no. 1, April 2008, s. 115-162.

²⁶ Ferrero, *a.g.e.*; Kelly Olson, *Dress and the Roman Woman: Self-Presentation and Society*, London and New York 2008, s. 99-115; Cornelius Nepos, *On the Great Generals of Foreign Nations*, çev. J. C. Rolfe, The Loeb Classical Library, Cambridge 1966, s. 2-7.

²⁷ Nişanlanma için bir yaş sınırı yoktu. Tarafların yaptıkları akdin mahiyetini kavrayacak temyiz kudretine sahip olmaları şartıyla, buluş çağından önce de nişanlanmak mümkündü. Nişanın bozulmasında verilmiş olan hediyelerin geri istenmesi her zaman mümkün değildi. Nişanlılardan birinin ölümü halinde hediyeler geri alınabilirdi. Nişanlanma serbestçe bozulabilirdi. Shelton, *a.g.e.*, s. 24, 37, 292; Söğütlü Erişgin, *a.g.m.*, s. 10-12.

rak kullanılmıştır²⁸. *Manus*, kocanın kadın üzerindeki kesin hâkimiyetidir. Romalı kadın, aile reisi yaşadıkça, hukuken hâkimiyet altındaydı (*in potestate*). Evlenince de hâkimiyet altında kalır veya *manusa* (kocanın hâkimiyetine) geçerdi²⁹. Kadınların bir erkeğin vesayeti altında bulunma zorunluluğu sebebiyle babaları, kocaları, erkek kardeşleri ya da yakın erkek akrabaları yoksa *agnatio* (agnatik)³⁰ akrabaların vesayeti (*tutela*) altında bulunmaları gerekirdi.

Kadınların birçok hukuki işlemi, özellikle önemli görünen hukuki işlemleri tek başlarına geçerli bir şekilde yapamayacakları düşünüldüğünden, kadınların hukuki işlem ehliyetleri vasilerine aitti. Mesela kadınlar borç altına sokan hukuki işlemleri, yani tasarruf muamelelerini ancak vasilerin izniyle yapabilirlerdi. Yine vasiyetname ve mirasın kabulünde, kölelerin azat edilmelerinde kadınların vasilerinin izni gerekiyordu. Kadınların kendi kendilerine dava açma ehliyetleri de yoktu³¹. Gaius'un *Intitutiones*'inde kadınların karakterlerindeki hafiflik, işlevlerdeki zaaf ve tecrübesizlikleri sebebiyle, onlara bir vasi verilmesinin gerekli olduğu belirtilmiştir³². Bu sebeplerle aile reisliği erkeklere mahsus olarak kabul edildiğinden, Romada kadınlar aile reisi olamazlardı. Kadınlar sürekli vesayet altında olduklarından, *sui iuris* (hak ve borçlara sahip) bir kadın *manussuz* evlenme ile evlense bile, yine o ailede aile reisliği durumuna yükselemezdi³³. Ancak zor ve sıkıntılı zamanlarda, sonu gelmeyen savaşların devam ettiği dönemlerde, MÖ 210 yıllarında kabul edilen *lex Atilia* ve MÖ 99'da *lex Titia* kanunlarıyla kocaları ya da babaları bulunmayan ya da herhangi bir sebeple vasisi ya da velisi bulunmayan fertlere vasi ya da veli tayininin yeterince takip edilememesi ve çok sayıda erkeğin evine dönememesi sebebiyle kadınların kendi iradeleriyle hareket edebildiklerine dair örneklere de rastlanabilmektedir³⁴.

²⁸ Gönenç, *a.g.e.*, s. 60; Söğütlü Erişgin, *a.g.m.*, s. 1-5.

²⁹ Gönenç, *a.g.e.*, s. 24.

³⁰ Roma toplumunda kan bağına sahip akrabalar *cognatio*, geniş aile içindeki erkekler akrabalar ile aileyle ilişkileri iyi olan yakın dostların erkek bireyleri de *agnatio* olarak adlandırılmıştır. *Agnatio* olarak kabul edilen erkekler kadınlara vasi olabilmekteydi.

³¹ Hatice Palaz Erdemir-Nurcan Barman, "Augustus Döneminde Roma Hukukunun Konusu Olarak Kadın", *I. Uluslararası Kadın Çalışmaları Kongresi*, Adana 9-11 Nisan 2015, s. 268-275.

³² George Duby-P. Michelle, "Kadınların Tarihini Yazmak Kadınların Tarihi", *Ana Tanrıçadan Hıristiyan Azizlere*, çev. Ahmet Fethi, İstanbul 2005, c. I, s. 99; Aksaray, *a.g.e.*, s. 30; Palaz Erdemir-Barman, *a.g.m.*, s. 268-275.

³³ Şakir Berki, "Romada Aile Hukuku", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XIV/1-4 (Ankara 1957), s. 112; Söğütlü Erişgin, *a.g.m.*, s. 1-5.

³⁴ MÖ 216'da Canusium'da Busa adındaki yalnız bir kadının kendi irade ve isteğiyle Cannae muharebesinden kaçan 10.000 askerin yiyecek, içecek giyim kuşam ihtiyaçlarını kendi gelirlerinden karşılaması muazzam bir örnektir. John K. Evans, *War and Children in Ancient Rome*, New York

Erkeğe özgü olduğu düşünülen işlerin, savaşlar ve olağanüstü şartlar altında ancak toplumun ihtiyaç duyduğu durumlarda kadınlar tarafından sürdürülmesi sadece zorunluluk olduğunda mümkündü. Her dönemde Roma toplumunda, özellikle belli mevsimlerde artan işgücü talebi dolayısıyla küçüklerden, kadınlardan ve hatta engellilerden yararlanma ihtiyacı duyulabilirdi³⁵. Ancak sürekli savaş ve mücadelelerle geçen bir yönetim anlayışı içinde, günlük işlerde bu anlamda eğitilmemiş ya da erkeksi bulunan işlerle iştilig etmemiş kadınların, ihtiyaç halinde beklenen görevleri nasıl sürdürebilecekleri konusu da tartışmalıdır. Tarımla uğraşan ailelerde kadın, kocasının ve kölelerin yanında tarım işleriyle uğraşmaktaydı. Antikçağ Roma kadınının hayatı çoğunlukla evde ve ev çevresinde geçtiğinden pek çok mezar yazıtında, kadınların iplik eğirme ve dokuma yaptıklarına dair bilgiler bulunmaktadır. Bundan başka, kâhinlik, kuaförlük, sütannelik, çocuk bakıcılığı, dansözlük, masözlük, fahişelik yapan kadınlar olduğu gibi, köle kadınlar genellikle yemek pişirir ve ev temizliği ile meşgul olurlardı³⁶. Nadiren kadınların gemi sahibi olabildikleri, geniş ölçekli işletmelere sahip oldukları, içlerinde çok azının filozof, hekim, edip ve şair oldukları bilinmektedir³⁷.

Evlenen kadın, kocasının veya onun aile babasının (*pater familias*) ege-menliği altına girmemesi halinde, kocasının ailesi dışında kalır ve bunun sonucu olarak, ne çocuklarıyla ne de kocasıyla arasında hukuki değer taşıyan ilişkiler kurulamazdı³⁸. Bu durum özellikle miras hukuku bakımından büyük önem taşırdı. Kadının *manus*³⁹ kurularak evlilik yapmayı tercih etmesinin temel sebebi buydu. Bununla birlikte, *manusun* tercih edilmesinde önemli rol oynayan bazı sosyolojik sebepler de vardı. Roma'da her ailenin kendine ait dini inancı ve ibadeti vardı. Böyle bir ortamda, evlenen kadının kendi ailesiyle olan bağlarını kopar-

1991.

³⁵ Çelebican, *Roma'da İş İlişkileri*, s. 153.

³⁶ Kadınların çalışma alanları ve sosyal statüleri hakkında bkz. N. Kampen, *Image and Status: Roman Working Women in Ostia*, Berlin 1981; Gönenç, *a.g.e.*, s. 163; Hatice Palaz Erdemir, "Antikçağ'da İşte Kadın", *II. Uluslararası Ahilik Sempozyumu*, "Ahilikte Kadının Yeri", Nuh Naci Yazgan Üniversitesi, Kayseri 19-20 Eylül 2012.

³⁷ Gönenç, *a.g.e.*, s. 163; Palaz Erdemir, "Ahilikte Kadının Yeri".

³⁸ Soy anneye değil, babaya dayandırılmıştı ve kadın öz çocuklarını sahiplenemediği gibi başka çocukları da evlat edinemezdi. Kadının çocukları üzerinde yasal olarak hiçbir hakkı yoktu. Hüseyin Kılıç, *Kölebelikten Derebeyliğe Tarih ve Kadın 1*, Art Yayınları, Ankara 1998, s. 64.

³⁹ *Manus*, evlenen kadının mal durumudur. Bkz. Ferrero, *a.g.e.*; Kudret Ayiter, *Roma Hukuku Dersleri Aile Hukuku*, Ankara 1963, s. 6; Marius Jonaitis-Elena Kosaitė-Čypienė, "Conception of Roman Marriage: Historical Experience in the Context of National Family Policy Concept", *Jurisprudencija- Jurisprudence*, 2 - 116, University of Wrocław, 2009, s. 295-316; Özcan Karadeniz Çelebican, *Roma Hukuku*, Yetkin Hukuk Yayınları, Ankara 2014, s. 166 vd.

maksızın kocasının ailesi ile de bağlantılı hale gelmesi, iki bağımsız dine birden bağlı hale gelmesi sonucunu doğuracak nitelikteydi. Ancak bu, Roma toplumu için imkânsız bir sonuçtu. Bu durum, evlenen kadının kendi ailesinin baba ege-menliğinden (*patria potestas*)⁴⁰ çıkıp kocasının veya onun aile babasının baba ege-menliği altına girmesini zorunlu kılmaktaydı. *Manuslu* evlilik yapmanın diğer bir sebebi, başka pekçok toplumda da görülen, çocuklar üzerinde hâkimiyet kurmanın, anne üzerinde hâkimiyet kurmaya bağlı olduğu anlayışıydı. Bu düşünceden hareketle, meşru çocuklar edinmenin tek yolu, *manuslu* evlilikti⁴¹. Roma'da On iki Levha Kanunları *manustan* bahsetmektedir. Kadının kendi ailesinden kocasının ailesine geçişi umumiyetle evlenmekle ilgili olduğundan burada da *manus* ve evlilik bir arada ele alınmaktadır. Ayrıca On iki Levha Kanunu, (o dönemde bile) bir de *manussuz* evliliğin bulunduğunu belirtmektedir. Buna rağmen en eski devirlerde Roma'da da evlenmelerin daima *manuslu* olduğuna şüphe yoktur. Baba hâkimiyetine istinad eden ailede kocanın eşini de hâkimiyeti altına alması çok tabiidir. Diğer taraftan, kadın üzerinde *manusa* sahip olmayan koca kendisini emniyette hissetmezdi. Kadının *pater familias* (babası) bir kızı her an kocanın elinden alabilirdi⁴².

Roma'da evlilikler, tek eşliydi (*monogam*) ve rızai evlilikti. Evlilik evlenme niyeti (*affectio maritalis*) ile tamamlanmış olurdu⁴³. Bu niyet olmadan evlilik meydana gelmezdi. Bu niyetin ortadan kalkması ile evlilik de sona ererdi, ikinci defa evlenmek isteyen kimse, birinci evliliği devam ettirme niyetini kaybettiğinden artık birinci evlilik sona erer ve ikinci evliliği çok eşliliğe meydan vermezdi⁴⁴. Boşanmada önemli olan, boşanma sebebiydi. *Manuslu* evlilikte erkek gerekçe göstermeden evliliği bitirebilirdi⁴⁵. *Manussuz* evlilikte ise erkek zina sebebiyle

⁴⁰ Çelebican, *Roma Hukuku*, s. 166-176.

⁴¹ Duygu Tahan, "Roma Hukukunda Manuslu Evlilikler", *Mecmua*, Ankara 2008, s. 416-417; Jonaitis-Kosaitė-Čypienė, a.g.m., s. 295-316.

⁴² Ferrero, a.g.e.; Ayiter, *Aile Hukuku*, s. 14; Cantarella, a.g.e., s. 87; Shelton, a.g.e., s. 18; Mary R. Lefkowitz-Maureen B. Fant, *Women's Life in Greece and Rome*, Baltimore 1992, s. 152; Jonaitis-Kosaitė-Čypienė, a.g.m., s. 295-316.

⁴³ Ferrero, a.g.e.; Ayiter, *Aile Hukuku*, s. 6; Gaudemet, a.g.e., s. 212, 214; Jonaitis-Kosaitė-Čypienė, a.g.m., s. 295-316.

⁴⁴ Ferrero, a.g.e.; Halil Cin, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara 1974, s. 14; Jonaitis-Kosaitė-Čypienė, a.g.m., s. 295-316.

⁴⁵ Boşanma ile ilgili gerekçe gösterme konusu, MÖ 268'de consul Publius Sempronius Sophus da kendi haberi olmadan karısının oyunlara gitmesi; MÖ 166'da consul Gaius Sulpicius Gallus (ya da Galus), başını örtmeden kapı dışına çıkması ve MÖ 30'da consul Quintus Antistius Vetus karısını azat edilmiş bir kadınla özel bir konuda konuşurken bulması gerekçesiyle karılarını boşamışlardı. Kadının güzelliğini kocasından başkalarına göstermesi, onun izni olmadan toplum içine çıkması

boşanmak isteyebilirken, kadın da erkeğin iktidarsızlığı gibi bir sebeple boşanma talep edebilmekteydi⁴⁶.

Roma evlilik hayatı ile ilgili reformlar yapan ilk imparator Augustus'tur. Roma vatandaşları bakımından evlenmeyi ve çocuk sahibi olmayı teşvik eden⁴⁷, zinayı ve evlilik dışı cinsel birleşmeleri ortadan kaldırmaya çalışan bir dizi düzenleme yapılmıştır. Augustus düzenlemeleri, daha sonraki imparatorların yaptığı değişikliklerle birlikte yüzyıllarca uygulanmış ve tüm Roma vatandaşlarını, özellikle hedeflediği gibi üst sınıfları doğrudan doğruya etkilemiştir⁴⁸. MÖ 18 yılında yürürlüğe giren ve zinayı kamu suçu olarak kabul eden *lex Iulia de adulteris coercendis* adlı kanunun yaptırımlarının kadınlara yönelik olduğu görülmektedir. Zina yapan bir kadın bir adaya sürgün edilir, boşandıktan sonra özgür bir Romalı erkek ile evlenemez, mallarının üçte birine ve *dosunun* yarısına el konulurdu⁴⁹. Mahkemelerde şahitlik yapamaz⁵⁰, mirastan pay alamaz ve *infamia* (şerefsiz) olarak kabul edilirdi⁵¹. Erkeğin zinası durumunda ise, doğabilecek çocuk zaten an-

ve başka kadınlarla bile görüşmesi uygun görülmemekteydi. Romulus döneminde, Egnatius Metellus ise, karısının kendisinden habersiz içki içtiğini anlayınca onu döverek öldürmüştü. Bu durum, Roma'da kadının hak ettiği cezayı bulduğu şeklinde değerlendirilmiştir. Valerius Maximus, *Memorable Doings and Sayings*, ed. ve çev. D. R. Shackleton Bailly, Loeb Classical Library, London and Cambridge 2000, I-II, 6.3.9-12; Barbara Levick, "Women and Law", *A Companion to Women in the Ancient World*, ed. Sharon L. James, Sheila Dillon, Wiley Blackwell, Chichester 2015, s. 96-106. Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz J. Holland, *A Brief History to Misogyny-The World's Oldest Prejudice*, Constable and Robinson, London 2006.

⁴⁶ Ferrero, *a.g.e.*; Jonaitis-Kosaitė-Čypienė, *a.g.m.*, s. 295-316; Ekrem Buğra Ekinci, *Hukukun Serüveni*, İstanbul 2011, s. 181; Söğütli Erişgin, *a.g.m.*, s. 13-15.

⁴⁷ Roma toplumunda evlatlık olarak alınan çocukların aileye dâhil olduğu ve bu çocukların aile bireylerinin sahip olduğu hakları da elde ettiği bilinmektedir. Ancak, bazı noktalarda evlatlık olarak alınan bu çocukların aileye dâhilinde bazı yerlerde farklı uygulamalar da karışımına çıkmaktadır. Bu durumlara bir örnek verecek olursak, Justinianus zamanında, bir kimsenin kendi soyundan birisini evlat edinmesi ile yabancı birinin aileye kabulü konusunda farklı uygulamaların getirildiği dikkat çekmektedir. Nazmiye Mutluay, *Yunan ve Roma Uygarlığında Çocuk*, Ankara 2007, s. 106; Bülent Tahiroğlu-Belgin Erdoğmuş, *Roma Hukuku Dersleri Tarihi Giriş Hukuk Tarihi Genel Kavramlar Usul Hukuku*, İstanbul 2010, s. 154-159; Ekinci, *a.g.e.*, s. 183.

⁴⁸ Gonenç, *a.g.e.*, 133.

⁴⁹ Tacitus, *Agricola and Germania*, çev. Harold Mattingly, Penguin Classics, London 2010, II.85.3; Thomas A. J. McGinn, *Prostitution, Sexuality and the Law in Ancient Rome*, Oxford University Press, New York, Oxford 1998, s. 140 vd; Gaudemet, *a.g.m.*, s. 215; Levick, *a.g.e.*, s. 102.

⁵⁰ Kadınların mahkemede vasisiz şahitlik yapmaları mümkün olmamakla birlikte nadir ve müstesna örnekleri kaynaklara yansımıştır. Bkz. Levick, *a.g.e.*, s. 103 vd. Kanunun ayrıntıları hakkında bkz. S. P. Scott, *The Civil Law*, Law Book Exchange Ltd., New Jersey 2006, s. 8, 78, 278-280, 329-330.

⁵¹ *Infamia*, Roma kanunlarına göre, Roma vatandaşlarının sahip oldukları kamu alanlarında hazır bulunma ve görev alabilme haklarıyla hukuki korunma hakkının kaybedilmesi anlamına

nenin soyuna bağlandığı için, aile yapısına zarar veren bir sonuç doğmamaktaydı. Erkeğin bu kanunla suçlu olabilmesi, ancak zina yaptığı kadının kocasının açtığı zina davasına bağlıydı. Bu davada erkek suçlu bulunursa malvarlığının yarısına el konulmakta ve bir adaya sürgün edilebilmekteydi. Bu kanunla belirlenen diğer ceza maddeleri de yine sadece kadınlar için düzenlenmiştir⁵². Roma hukukunda zina yapan kadının suçüstü yakalanması durumunda, kadının eşi veya babası tarafından öldürülmesi mümkün kılınmıştır⁵³. Fahişeler cinsel suçlarla ilgili herhangi cezai yaptırıma tâbi tutulmadıklarından, Romalı soylu kadınlar bu cezai yaptırımlardan kurtulabilmek için kendilerini fahişe listelerine kaydettirmişlerdir⁵⁴. Bu durumda bazı soylu kadınlar, özgür bir hayata sahip olmak için, toplumsal statülerini bir kenara bırakarak bir fahişe olarak yaşamayı bile tercih edebilecek duruma gelebilmişlerdir. Bu durum ev ve çevresine hapsedilmiş olan soylu kadınların cinsel özgürlükten daha çok, fikirlerini daha özgür bir şekilde ortaya koymak ve daha fazla hak elde etmek için verdikleri mücadelenin boyutunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir⁵⁵. Bu kanun, sadece yargılama yetkisi aile babasının elinden alınarak zina davalarını inceleyecek olan özel mahkemelerin kurulmasını

genelmektedir. Genellikle bir kimsenin saygınlığının gayr-ı resmi olarak kaybedilmesi olarak tanımlanabilir. Saygın ve soylu insanlar da Roma toplum düzenini bozan, değerleri zedeleyen tavır ve davranışları sebebiyle *infamia* durumuna düşebilirdi. *Infamia*, aktörler, dansçılar, gladyatör fahişeler ve pezevenkler gibi eğlence sektöründe çalışan insanların yaptıkları iş sebebiyle kaçınılmaz durumudur. *Infamia* durumundaki kişiye *infames* denilmekteydi ve bunların mahkemede şahitlikleri kabul edilmezdi. Bunlar, genellikle kölelere uygulanan fiziki cezalandırmalara da çarptırılabilmekteydi. Yukarıda belirtilen *infamia* grubundaki kadın ve erkek eğlendiriciler, Roma seçkinleri arasına katılabilir, rağbet görebilir hatta ünlü siyaset adamlarının sevgilisi ya da gözdesi olabilirdi. Ancak sosyal ve siyasi statüleri bakımından güçlü insanların yanında bulunmaları, onlara hizmet etmeleri hukuken *infamia* durumlarını değiştirmezdi. Bkz. Gaudemet, a.g.m., s. 225; Catharine Edwards, *Unspeakable Professions Public Performance and Prostitution in Ancient Rome*, Princeton University Press, 1997, s. 67-68; McGinn, a.g.e., s. 65; Amy Richlin, “Not before Homosexuality: The Materiality of the *cinaedus* and the Roman Law against Love between Men”, *Journal of the History of Sexuality*, Volume 3, Issue 4, April 1993, s. 550-551, 555; Palaz Erdemir-Barman, a.g.m., s. 268-275.

⁵² Aksaray, a.g.e., s. 92-93; Palaz Erdemir-Barman, a.g.m., s. 268-275.

⁵³ Gökçe Türkoğlu Özdemir, *Roma Hukunda İnfamia (Şerefsizlik)*, Seçkin Yayın, 2008, s. 229.

⁵⁴ Romada evlilikten ve patriarkal aile sisteminden kaçan kadınlar ancak birer fahişe olduklarında caddelerde diledikleri saatlerde dolaşp tiyatrodada oynayabilirdi ve bu konuda eğitimlik yapabilirdi. Wells Jess, *Kadın Gözüyle Batı Avrupa'da Fahişeliğin Tarihi*, çev. Nesrin Arman, Pencere Yayınları, İstanbul 1996², s. 8; Diler Tamer, *Agustus Çağında Cinsel Suçlar ve Lex Iulia Aldulteris Coercondis*, Homer Kitapevi, İstanbul 2007, s. 226; Palaz Erdemir-Barman, a.g.m., s. 268-275.

⁵⁵ Kanunun uygulanması, fuhuş sektöründen alınan vergiler hakkında bkz. McGinn, a.g.e., s. 140 vd.

sağlaması bakımından önemlidir. Aynı tarihte yürürlüğe giren *lex Iulia de maritandis ordinibus* kanunu ile de evlilik ve aile hayatı özendirilmeye çalışılmış ve usule uygun evlilikle en az üç çocuğu olan vatandaşlar idari görevlere getirilmede öncelik kazanmış ve memuriyetlere girişte bunlara tercih hakkı tanınmıştır. Diğer taraftan üç çocuğu olan özgür bir kadın ile dört çocuğu olan azatlı bir kadına vasi atanma zorunluluğunun kaldırılması şeklinde yine kadının doğum yapmasını teşvik eden annelik kavramının altını çizen hükümler getirilmiştir⁵⁶.

Roma'da evlilik durumunun oluşturulmasında *dos* kavramının ayrı bir yeri vardır. *Dos* ile bir bakıma evlenen eşler arasında bir dayanışma meydana getirilmiş ve sorumluluklar sadece tek kişinin üzerine yüklenmemiştir. Roma Hukuku dilinde *dos*, öncelikle evlenen kadına verilen şeyleri, ikinci derecede ise "teçhizatı" ifade etmektedir. Roma hukukunda *dos*, kıza babası tarafından verilen (*dos profecticia*) ve kızın kendisinin götürdüğü ya da başkası tarafından verilen (*dos adventicia*) mal ve eşyaları içermektedir⁵⁷. *Dos*, en geniş tarifıyla "kocanın evlilik münasebetiyle artan ev masraflarını karşılaması için kadın tarafının verdiği şeylerdir"⁵⁸. *Dos* ailenin masraflarının bir kısmını karşılayacağından, miktarının bu masraflarla uygunluk içinde olması aranırdı. Bu nedenle ailelerin sosyal durumlarına göre verilen *dos* miktarı farklılık göstermektedir. Diğer yandan evliliğin boşanma ile sonuçlanması halinde, kadının geçimini sağlayabilmesinin en önemli kaynağını da *dos* oluşturmaktaydı. Roma'da boşanmaların kolay ve yaygın olduğu göz önüne alındığında, *dosun* taşıdığı önem büyüktür⁵⁹.

Roma'da ilk kuruluş yıllarında sadece erkek Roma vatandaşı, *sui iuristis*. Kadın en eski devirlerden beri erkeklerle eşit miras hakkına sahip olmasına rağmen mallarını idare etme yetkisi, yani fiil ehliyeti sınırlandırılmıştır⁶⁰. Ancak kadın, erkekler gibi aile tapınmalarına katılır ve eş yahut ana olarak herkesten saygı görürdü. Romalı kadın evlenmedikçe babasının veya kardeşlerinin velayeti altındadır. *Manussuz* evlendikten sonra da babanın velayeti devam eder. *Manuslu* evlenmede bu hak kocaya yahut koca bizzat hâkimiyet altında ise, kocanın babasına

⁵⁶ McGinn, *a.g.e.*, s. 140 vd; Nazmiye Mutluay, *Yunan ve Roma Uygarlığında Çocuk*, Ankara 2007, s. 107; Tamer, *a.g.e.*, s. 226; Türkoğlu Özdemir, *a.g.e.*, s. 229; Gönenç, *a.g.e.*, s. 133; Aksaray, *a.g.e.*, s. 92-93; Söğütü Erişgin, *a.g.m.*, s. 12, 18; Palaz Erdemir-Barman, *a.g.m.*, s. 268-275.

⁵⁷ Bu anlamda *dos*, Türk Medeni Kanunu 236'ncı maddesinde belirtilen "cihaz"a (halk deyimıyla "çeyiz") benzetilebilir. Ayiter, *Aile Hukuku*, s. 17-18, Gönenç, *a.g.e.*, s. 126-127.

⁵⁸ Kudret Ayiter, *Klasik Roma Hukukunda Dos'un Tesisi*, Ankara 1958, s. 6.

⁵⁹ Gönenç, *a.g.e.*, s. 121-122; Söğütü Erişgin, *a.g.m.*, s. 6-7.

⁶⁰ Gönenç, *a.g.e.*, s. 13, 23, 259; Aksaray, *a.g.e.*, s. 3, 25, 29, 107; Çelebican, *Roma Hukuku*, s. 199.

ait olur. Yalnız küçükler değil, olgun kadınlar da vesayet altındadırlar⁶¹.

Augustus döneminde, yapılan hukuki düzenlemelerin kadınları ilgilendiren bazı kısımları çok dikkat çekicidir. Augustus, sosyal kuralların yetersizliği ve ahlaki konuların düzensizliği ile mücadele etmek için, gerekli gördüğü yasaları çıkartmıştır. Üzerinde durduğu en önemli konular, Roma soyunun devamını tehlikeye düşüren evlilik kurumu ve zina konusuydu⁶². Augustus, zina nedeniyle mahkûm olan kadınların Roma'nın ahlaklı kadınlarının giydikleri uzun tunik değil fahişelerin giydiği togayı giymek zorunda olmaları ve kadınların atletik oyunlara katılımlarının yasaklanması şeklinde düzenlemeler yapmıştı⁶³. Toplumdaki ahlaki bozulmayı kadınların tutumlarına bağladığı anlaşılan Augustus, fetihleri gerçekleştirecek ve üretimi arttırabilecek insan gücüne ihtiyacı olduğundan ne-sebi ve aileyi koruyarak doğumu teşvik etmek isterken aynı zamanda kadınları daha fazla çocuk sahibi olmaya teşvik ederek aile yaşamı içinde sınırlandırmaya çalışmıştır. Bu, kadınları kamu alanından uzaklaştırmanın etkili yollarından biri

⁶¹ Ferrero, *a.g.e.*; Cin, *a.g.e.*, s. 25.

⁶² Roma hukukunda "*consistere non possunt*" yani "mümkün olmayan evlilik" olarak isimlendirilen birleşmelerin pekçok örneğine rastlamak mümkündür. Gönenç, *a.g.e.*, s. 102. Bu anlamda, köleler arasında evlilik yoktu. Cinsiyete dayanan birleşmeleri hayvanlarınkilere eş görülmüştür. Aralarında akrabalık kabul edilmez. Hürlerde yakın akrabalar arasındaki cinsî münasebet bir suç olduğu halde köleler arasında -hayvanlarda olduğu gibi- cezayı gerektirmezdi. Roma Hukuku'nda kölelik kurumu, bir yönüyle kölenin insan olma niteliğini bir yana bırakarak, ona hukuken mal-eşya gözü ile bakmakta, ancak bir insanın eşya olarak görülmesindeki çelişkiyi aşamadığı için de kölenin suç (*delictum*) işleyebileceğini kabul etmekteydi. Böylece "eşyanın" "suç" işleyebileceği şeklinde bir sonuç ortaya çıkmaktaydı. Söğütü Erişgin, *a.g.m.*, s. 83. Gaius, köleliğin bütün hukuk düzenlerinde yer alan, *ius gentium* (kavimler hukuku)'a ait bir kurum olduğunu belirtirken, Iustinianus'un *Institutiones*'inde kavimler hukukunun oluşturduğu kölelik ile bir kimsenin tabiata aykırı olarak bir başkasının hâkimiyeti altına sokulduğu ifade edilmektedir. Umur, *a.g.e.*, s. 39; Bahattin Aras, *Roma Hukukundan Günümüze Boşanma Davalarında Yargılama Usulü ve Günümüz Aile Mahkemeleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005, s. 44, 49, 50, 51; Gönenç, *a.g.e.*, s. 16. Köleliği tanımayan Hıristiyanların etkisi altında, klâsikten sonraki Roma hukuku bu alanda, bazı ilişkilerde değişiklik yapmıştır. Paul Koschaker ve Kudret Ayiter, *Modern Özel Hukuka Giriş Olarak Roma Özel Hukukunun Ana Hatları*, Ankara 1977, s. 77. Köle kadından doğan, köle olurdu. Köle kadının doğurduğu çocuk hür bir adamla olan münasebetinden olsa da yine köle olurdu; köle kadınlardan olan münasebet halinde babanın durumuna asla bakılmaz, çünkü bir kölenin hür bir kimse ile olan münasebeti, hiçbir suretle meşru bir evlenme olamazdı. Buna karşın, hür bir kadının çocuğu, köle babadan da olsa hür sayılırdı. Eğer gebelik esnasında kadının kölelik durumu değişmişse, klasik hukukta doğum esnasındaki haline bakılırdı. O sırada anne hür ise çocuk da hür, köle ise köle addedilirdi. Umur, *a.g.e.*, s. 42.

⁶³ Romada tekstil ürünlerinin imali ve giyim-kuşamın statüyü belirlemesi hususunda bkz. Olson, *a.g.e.*; Hatice P. Erdemir, "Wollen Textiles: An International Trade Good in the Lycus Valley in Antiquity", *Colossae in Space and Time Linking to an Ancient City*, ed. Alan H. Cadwallader, Michael Trainor, Vandenhoeck and Ruprecht, Leiden 2012, s. 104-129.

olarak da düşünölmüş olabilir⁶⁴.

Kadınların yaradılışları gereği doğru ile yanlış arasında ayırım yapamayacağı ve dolayısıyla cinayet ve zina gibi büyük suçlar dışında mahkûm edilemeyeceği (kamu yargılaması ile) Doğu Roma'da⁶⁵ dahi var olan bir hukuk inanışıydı. Roma'nın en eski dönemlerinden itibaren, kadının zinası ve şarap içmesinin en ağır şekilde cezalandırılması gereken suçlardan olduğu kabul edilmekteydi. Kaynaklarda, Romulus'un kadının zina ve şarap içmesi dışında öldürölmesini yasakladığı belirtilmektedir. Cato'nun, şarap içen kadının koca tarafından cezalandırılabilceği, zina halinde yakalanmışsa öldüröllebileceği şeklindeki ifadeleri, aynı katı kuralların izlerinin Cumhuriyet döneminde de devam ettiğini göstermektedir. İmparatorluk döneminde dahi, şarap içme en ağır cezayı gerektiren bir suçtur. Zira kadının şarap içmesinin saflığını zedeleyeceği, zinaya yatkınlığına neden olacağı düşünölmektedir⁶⁶.

Roma hukukunda 8. yüzyıla kadar ırza geçme suçuna ve cinsel özgürlüğe karşı işlenen diğer suçlara dair cezalandırma hakkı aile reisi olan babaya ve *censeurlara* bırakılmıştır. Bu uygulamayla sonradan evlenmelerin azaldığının, dolayısıyla toplumdaki ahlak ve adabın bozulduğunun görölmesi üzerine; bu kötü gidişin aynı zamanda devletin geleceğini sarsacağı kaygısıyla ahlaka karşı fiilleri cezalandıran "*lex Iulia de adulteriis*" adlı bir kanun yayınlanmıştır⁶⁷.

Roma'da haklara ehil oldukları halde sahip oldukları hakları kısmen ya da tamamen kullanamayan kişilerin başında kadınlar gelmektedir⁶⁸. Yaş, akıl hasta-

⁶⁴ Gönenç, *a.g.e.*, s. 131-132.

⁶⁵ Günümüz tarih yazarları tarafından -Roma İmparatorluğu'ndan dil, din ve kültür bakımından farklı olması nedeniyle- Bizans olarak adlandırılan imparatorluk, gerçekte Roma İmparatorluğu'nun Doğu yarısında oluşun Doğu Roma İmparatorluğu'dur. "Bizans" adı, Doğu Roma İmparatorluğu için ilk kez 16. yüzyılda Hieronymus Wolf tarafından kullanılmış ve bir galat-ı meşhur halinde günümüz tarihçileri tarafından da kullanılmaya devam etmiştir. Bu sebeple tarihi yazımlarda bu devleti, Doğu Roma adıyla ifade etmek tarihi terminolojiye daha uygun olacaktır.

⁶⁶ Gönenç, *a.g.e.*, s. 148-149. Clodia Metelli (takma adı Quadrantaria), Senatör Marcus Caelius Rufus'la dost olmasına rağmen, kocasını zehirlediği suçlamasıyla, Cicero tarafından "erkekleri ayartan, ayyaş ve ailesinin yüzkarası" olarak tanımlanmış ve kanun ve toplum önünde aşağılanmıştır. Cicero, *Pro Caelio (Defense Speeches)*, ed. ve çev. D. H. Berry, Oxford World Classics, Oxford University Press, New York 2000, 13.32 vd.

⁶⁷ Valerius Maximus, *Memorable Doings and Sayings*, 6.3.9-12; İbrahim Dülger, "Irza Geçme Suçunun Tarihi Gelişimi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6, 2000, s. 82; Holland, *a.g.e.*; Söğütlü Erişgin, *a.g.m.*, s. 22-25; Levick, *a.g.e.*, s. 96-106.

⁶⁸ Çelebican, *Roma Hukuku*, s. 176.

lığı ve israftan başka, cinsiyet, fiil ehliyetinin önemli bir unsuru haline gelmiştir.⁶⁹ Roma hukukunda *lex plaetoria* (MÖ 191- MÖ 192) ile rüşt yaşı 25 olarak kabul edilmiştir; ancak bu yaş altındakilerin hukuki işlem ehliyetleri bakımından durumları, içinde buldukları yaş grubuna göre farklılıklar göstermiştir. Roma'da 25 yaşını doldurmamış olan küçükler (*minores*), ehliyet bakımından ergen olup olmamalarına göre ayrılmaktaydı⁷⁰. Roma hukukundaki bu durumlarına rağmen kadın, *impubesden* (ergen olmayan küçük) farklı olarak, vasinin *auctoritası*⁷¹ olmadan bazı işlemleri yapabiliirdi. Kendisini borç altına sokmayan hukuki işlemleri yapabileceği gibi, bir *resnec mancipi*⁷² malın mülkiyetini devredebilir, bir ödemeyi kabul edebilir, sayıları ve önemi gün geçtikçe artan *praetor* hukuku ve yabancılar hukukuna ait işlemleri yapabiliirdi⁷³.

Roma'da hürler de vatandaşlar ve yabancılar olarak ikiye ayrılmaktaydı. Roma hukukuna göre, hak sahibi olmanın ikinci şartı Roma vatandaşı olmaktır (*status civitatis*). Hür bir kimsenin, kamu hukuku ve özel hukuk bakımından hak sahibi olmasını sağlayan vatandaşlığın verdiği haklar, Romalıların ayrıcalığı olarak kabul edilirdi. Roma kanunları sadece Roma vatandaşları içindi. Şehir devleti şeklinde örgütlenmiş Roma topluluğunun (*civitas*)⁷⁴ hukuku olarak doğan *ius civile*⁷⁵, sadece Roma vatandaşlarına uygulanan hukuk kurallarından oluşmaktaydı. Yabancılar, bu hukukun dışında kalırdı⁷⁶. Günümüzde olduğu gibi Roma'da da vatandaşlığın ilk kazanılma şekli doğumla başlardı. Roma hukukuna göre, anne-ba-

⁶⁹ Gönenç, *a.g.e.*, s. 13.

⁷⁰ Gönenç, *a.g.e.*, s. 23.

⁷¹ *Auctoritas tutoris*, vesayet altında bulunan kimsenin, yapmak istediği hukuki işlemler sırasında hazır bulunarak iradeyi tamamlardı. Çelebican, *Roma Hukuku*, s. 214-216.

⁷² Eski ve klasik hukuk döneminde, ekonomik ve toplumsal olarak daha önemli olduğu kabul edilen malların (*res mancipi*) mülkiyetinin devri *mancipatio* ve *in iure cessio* adı verilen şekilci işlemler ile yapılırken, bunların dışında kalan bütün malların mülkiyeti şekilsiz bir işlem olan *traditio* (teslim) ile devredilebilmekteydi.

⁷³ Gönenç, *a.g.e.*, s. 25; Çelebican, *Roma Hukuku*, s. 214-216.

⁷⁴ *Civitas*'a ilişkin olarak kaynaklarda farklı tanımlar yer almaktadır: Bu tanımlardan birincisi "Bir birlik halinde örgütlenmiş *cives* (vatandaş) topluluğudur." Bu durumda, söz edilen topluluk, bireylerin bir arada yaşaması ile meydana gelen bir bütünü değil, örgütlenmiş yani kendi kendisini yöneten hukuki bir topluluğu ifade eder. Bu, "hür vatandaşların oluşturduğu bir devlet"tir. Tanımlardan ikincisi *civitası* "civeslerin hukuki durumu" olarak ifade eder. Bu anlamda ifade edilen "vatandaşlık"tır. Üçüncü tanıma göre *civitas*, *cives*lerin ikame ettiği "yer"i ifade eder, diğer bir deyişle ülke anlamındadır. Latincedeki "*civitas*"ın Hellenedeki karşılığı "*polys*" ifadesidir. Bkz. Haluk Emiroğlu, *Roma Hukuku'nun Bilgi Kaynaklarından Corpus Iuris Civilis ve Türkiye'de Hukuk Resepsiyonu*, Ankara 2002.

⁷⁵ Bkz. Emiroğlu, *a.g.e.*; Çelebican, *Roma Hukuku*, s. 91-105; Söğütü Erişgin, *a.g.m.*, s. 16.

⁷⁶ Gönenç, *a.g.e.*, s. 18 -19.

banın *ius civileye* göre geçerli bir evlilik yapmış olmaları halinde, Roma vatandaşı olan anne-babanın çocukları da Roma vatandaşı olurdu. Böyle bir evlilikte çocuk babanın vatandaşlık durumunu kazanırken, *ius civileye* göre geçerli bir evlilikten söz edilemediği durumlarda, doğum anında annenin vatandaşlık durumuna bakılırdı. Roma vatandaşı anne ve yabancı bir babadan olan çocuğun önceleri Roma vatandaşı olacağı kabul edilmekle birlikte, daha sonra bu durum sakıncalı görülerek, MÖ 1. yüzyılda çıkarılan bir kanunla, babaları yabancı olan çocukların da yabancı sayılacağı kuralı getirilmiştir⁷⁷. Hadrianus zamanında çıkarılmış bir *Senatus consultum* kararıyla, bir Latin ile Roma vatandaşından olan çocuğun Romalı olduğu kabul edilmiştir⁷⁸. Roma vatandaşlık hukuku⁷⁹ aynen bugünkü tabiiyet gibi, oy verme, seçme-seçilme ve memur olabilme hakları gibi siyasi hakların kaynağıdır; fakat Roma hukukunda bu durum modern hukuklara benzemez. Günümüz hukukunda her insana medenî haklardan faydalanma hakkı tanınmıştır. Roma hukukunda ise vatandaşlık, *ius civileye* göre medenî haklardan istifadenin kaynağıdır⁸⁰.

Yukarıdaki değerlendirmeler çerçevesinde, Romalı kadınlar, bir aile reisinin hâkimiyeti altında bulduklarından, “birey” olarak bir erkek gibi “vatandaş” kabul edilmemişler ve vatandaşlık kavramının getirdiği hakları cinsiyetleri sebebiyle doğrudan kullanamamışlardır. Genel olarak kadının haklarını korumak amacıyla yapıldığı günümüz hukukçuları tarafından da kabul edilen *Senatus Consultum Velleianum*'un⁸¹, esasen kadının haklarını sınırlandırarak onu kamu yaşamından, erkeklere özgü işlerden (*officia virilia*) uzaklaştırmayı hedefleyen tedbirler olduğu da ileri sürülmektedir⁸².

Kadınlara erkeklerin bu anlamda farklı olduklarını ortaya koyan bazı belirgin örnekler bulunmaktadır. MÖ 215'te ikinci Pön Savaşı'nın ekonomik sıkıntıları sebebiyle, “hiçbir kadının yarım onsdan fazla altına sahip olmaması, renkli giysiler giymemesi (özellikle mor), ananevi ya da dini bayramlar dışındaki zaman-

⁷⁷ Bu kural, “*lex Minicia*” kanunuyla getirilmiştir. Bkz. Gaius'un *Institutiones*'inde (Gaius I.26-35;56-96) söz konusu kanun ve doğum esasına göre Roma vatandaşlığının kazanılması hakkında geniş bilgi vermektedir. Scott, *a.g.e.*, s. 92-93, 228.

⁷⁸ Gönenç, *a.g.e.*, s. 19.

⁷⁹ 212 yılında Caracalla'nın *constitutio Antoniniana*sı ile Roma vatandaşlığı imparatorluk dahilindeki özgür erkek ve kadın bireylere tanınmıştır. Luigi Capogrossi Colognesi, “Roma Egemenliği Yurttaşlık ve Kölelik”, çev. Özcan Çelebican, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XLIII/1-4 (1994), s. 307; Çelebican, *Roma Hukuku*, s. 94.

⁸⁰ Koschaker-Ayiter, *a.g.m.*, s. 80.

⁸¹ Bkz. W. Bruce Frier-Thomas A. McGinn, *A Casebook on Roman Family Law*, Oxford University Press, New York 2004, s. 464-467, 487; Palaz Erdemir-Barman, *a.g.m.*, s. 268-275.

⁸² Gönenç, *a.g.e.*, s. 31; Palaz Erdemir-Barman, *a.g.m.*, s. 268-275.

larda şehirde bir millik mesafe içinde arabaya binmemesi” şeklinde lüks tüketimi engellemeyi öngören *Lex Oppia*, savaş sonrasında da yürürlükte kalınca kadınlar arasında tepkiyle karşılanmıştı. Romalı kadınlar, siyasi yetki ve güçleri olmadığı için, bu kanunun kaldırılması amacıyla MÖ 195’te *Forum*’da toplanarak Senato’da etkili olan erkeklere bu kanunun kaldırılması hakkında talepte bulunmalarından sonra Senato, kanunu kaldırma kararı almıştır⁸³. Bu, soylu aile kadınlarının vandaş olarak görülmelerine rağmen, kendilerini ilgilendiren konularda yasama ve yürütmede yetkili olamamalarının göstergesidir. Diğer taraftan Senato’da söz hakkı olmayan kadınların, resmi ortam dışında yine zaman zaman Senato’daki erkeklere sorunlarını aktararak kadınların taleplerini dikkate almaları ve Senato’da lehlerine karar alınması üzerine Cato’nun yaptığı endişeli ve sitemli konuşma oldukça önemlidir. Cato’nun “kadınların bir bir bu bağları koparıp, kendilerini özgür hissederek kocalarıyla eşit şartlarda yaşamalarına ve yetiştirilmelerine izin verirsiniz, onların sonu gelmez isteklerine dayanabilecek misiniz?” şeklindeki ifadeleri Roma’nın geleneksel erkek bakış açısını açıkça ortaya koymaktadır⁸⁴. Bu ifadeler, Roma hukukunda kadının siyasi iradede yerinin olmadığını göstermekle birlikte, yönetici erkeklerini de kendi haklarını sınırlandıracığı endişesiyle kadınlara hak tanımak istemediklerini açıkça ortaya koymaktadır.

Hatip Quintus Hortensius Hortalus’un kızı Hortensia, savaşın desteklenmesi için 1.400 zengin evli kadın vergiye tâbi tutulduğunda, MÖ 42 yılında ikinci *triumvirlik* döneminde, Amesi ve Afrania adlı kadınların önderliğinde bir grup kadınla birlikte, Roma Forum’una yürüyerek seçme haklarının olmadığını ve başlarında onları koruyacak erkeklerinin bulunmadığını açıklayan alevli bir konuşma yapmıştı. Triumvirler, Hortensia ve onun yanında *Forum*’a yürüyen kadınların hak arayış girişimlerine şiddetle kızmışlar ancak, ertesi gün vergiye tâbi olan kadın sayısı 400 olmuştur⁸⁵. Bu hadise, Roma’daki soylu kadınların sosyal ve siyasi haklarının sınırlılığı hususunda açık bilgiler sunmaktadır. Kadınların cüretkâr bir şekilde *Forum*’a yürümeleri, bir taraftan kadını, erkeğin himayesi altına alan kanunu hatırlatırken, diğer taraftan kadınların seçme haklarının olmadığını vurgulamaktadır. Ayrıca, kadınların foruma yürüyerek hak elde etme girişimleri, kanunlara aykırı olduğu gibi

⁸³ Levick, *a.g.e.*, s. 102.

⁸⁴ Livy, *The Early History of Rome*, 34.2.2, 8-11, 14; Shelton, *a.g.e.*, s. 299; Söğütlü Erişgin, *a.g.m.*, s. 22.

⁸⁵ Appian of Alexandria, *Civil Wars*, çev. John Carter, Penguin Classics, London 1996, IV. 31-35; Valerius Maximus, *Memorable Doings and Sayings*, 8.3.3. İkinci *triumvirlik*, Gaius Julius Caesar Octavianus, Marcus Aemilius Lepidus ve Marcus Antonius’tan oluşmuştur. Ayrıca bkz. Levick, *a.g.e.*, s. 102.

toplumun belirlediği *pudicitia*ya da aykırıydı. Diğer yandan bu örnek, kadın olmaları sebebiyle, “eksik hukuklu” duruma getirilmiş olan bu fertlerin hak arayışı girişiminde bulduklarını ve Roma “vatandaş” hukukunun kişiye seçme ve seçilme hakkı ve vergi yükümlülüğü getirdiğini bildiklerini de göstermektedir⁸⁶.

Roma’da “vatandaş” olarak kabul edilen az sayıda soylu kadın dahi siyasi, idari, iradi ve hukuki anlamda erkek vatandaşların sahip oldukları haklardan faydalanamamışlardır. Romalı kadın vatandaşların kamu alanlarındaki durumunun erkeklere göre sınırlı olması, onların “vatandaş” olmadıkları intibainı oluşturacak niteliktedir⁸⁷. Bu sebeple, soya dayalı sınıf ayrımının bulunduğu Roma’da cinsiyete dayalı bir sınıf ayrımının olduğunu da belirtmek gerekir. Bu durum, bilinen ilk Roma kanunlarından *Codex Iustinianus*’a ve Doğu Roma’nın sonuna kadar bu şekilde devam etmiştir⁸⁸. Bu sebeple, zeki, yetenekli ve etkili kadınlardan bazıları doğrudan Roma siyasetinde yer alamadıklarından, kocaları, metresleri, babaları ya da erkek kardeşleri gibi aynı evi paylaştıkları erkek bireyleri yönlendirerek ancak dolaylı yolla Roma siyasi, idari ve hukuki hayatında perde gerisinde yer alabilmişlerdir. Kendilerine rakip olabilecekleri endişesiyle, kadınların mücadele etmelerinden kaçınan Romalı soylu erkekler, kadının bazı konularda eksik olduğu iddiasıyla, hak tanımaktan çekinmiştir. Tüm hayatlarını erkeklerin ellerine teslim etmek istemeyen ve “göstermelik vatandaş” hukukuyla yetinmeyen, iyi eğitim almış bazı Romalı kadın vatandaşların erkeklerin engellemelerinden memnuniyetsizlikle, zaman zaman onların sahip oldukları vatandaşlık haklarını talep ettikleri de görülebilmektedir. Hakların tanınması, tüm fertler tarafından aynı oranda kullanılabilirdiği anlamına gelmeyeceğinden, kadınların kendilerine tanınan sınırlı vatandaşlık hukukundan ne kadar faydalanabildiklerini tespit etmek mümkün olmamakla birlikte, bu haklardan ancak kendi zeka, bilgi, cesaret, mücadeleleri ve ailelerinden kaynaklanan siyasi, idari ve hukuki güçleri ölçüsünde faydalandıkları söylenebilir.

⁸⁶ Kadınların farklı hukuki mücadele örnekleri hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. A. J. Marshall, “Ladies at Law: The Role of Women in the Roman Civil Courts”, ed. C. Deroux, *Studies in Latin Literature and Roman History*, 5, Brussels 1989, s. 35-54; ayn.yzr, “Roman Ladies on Trial: The Case of Maesia of Sentinum”, *Phoenix*, 44, 1990, s. 46-57.

⁸⁷ Richard A. Bauman, *Women and Politics in Ancient Rome*, London 1992, s. 2; Gönenç, *a.g.e.*, s. 259.

⁸⁸ Elizabeth A. Clark, “Ideology, History and Construction of “Women” in Late Ancient Christianity History”, *Journal of Early Christian Studies*, vol. 2, no. 2, Baltimore Summer 1994, s. 155-184.

Kaynakça

Appian of Alexandria, *Civil Wars*, çev. John Carter, Penguin Classics, London 1996.

Cicero, *Pro Caelio (Defense Speeches)*, ed. ve çev. D. H. Berry, Oxford World Classics, Oxford University Press, New York 2000.

Cornelius Nepos, *On the Great Generals of Foreign Nations*, çev. J. C. Rolfe, The Loeb Classical Library, Cambridge 1966.

Juvenal, *The Sixteen Satires*, çev. Peter Green, Penguin Classics, London 2004.

Livy, *The Early History of Rome*, çev. Aubrey de Séincort, I-V, Penguin Classics, London 2002.

Pliny the Elder, *The Natural History*, çev. M. D. John Bostock, Taylor and Francis, London 1855.

Tacitus, *Agricola and Germania*, çev. Harold Mattingly, Penguin Classics, London 2010.

Valerius Maximus, *Memorable Doings and Sayings*, ed. ve çev. D. R. Shackleton Baily, I-II, Loeb Classical Library, London and Cambridge 2000.

Tetkik Eserler

Aksaray, Buse, *Roma Hukukunda Kadınların Hak ve Fiil Ehliyeti*, On İki Levha Yayınları, İstanbul 2012.

Aras, Bahattin, *Roma Hukukundan Günümüze Boşanma Davalarında Yargılama Usulü ve Günümüz Aile Mahkemeleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005.

Arsal, Sadri Maksudi, *Umumî Hukuk Tarihi*, İstanbul 1948.

Ayiter, Kudret, *Klasik Roma Hukukunda Dos'un Tesisi*, Ankara 1958.

_____, *Roma Hukuku Dersleri Aile Hukuku*, Ankara 1963.

_____, *Roma Hukuku ve Bugünkü Hukuk*, İzmir 1978.

Bahçekapılı, Nedim, "Kilise Hukukunda Kaynak Kavramı", *İslam Araştırmaları Dergisi*, yıl 2, sayı 3 (2009), s. 50-62.

- Bauman, Richard A., *Women and Politics in Ancient Rome*, London 1992.
- _____, *Human Rights in Ancient Rome*, London and New York 2000.
- Berki, Şakir, "Roma'da Aile Hukuku", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XIV/1-4, Ankara 1957, s. 111-121.
- Brunt, Michael, *Social Conflicts in the Roman Empire*, London 1971.
- Caner, Emre, *Kutsal Fahışeden Bakire Meryem'e Toprak ve Kadın*, Su Yayınları, İstanbul 2004.
- Cantarella, Eva, *Pandora's Daughters*, Baltimore 1987.
- Cin, Halil, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara 1974.
- Clark, Elizabeth A., "Ideology, History and Construction of "Women" in Late Ancient Christianity History", *Journal of Early Christian Studies*, vol. 2, no. 2, Baltimore Summer 1994, s. 155-184.
- Colognesi, Luigi Capogrossi, "Roma Egemenliği Yurttaşlık ve Kölelik", çev. Özcan Çelebican, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XLIII/1-4 (1994), s. 299-312.
- Çelebican, Özcan Karadeniz, *Justinianus Zamanına Kadar Roma'da İş İlişkileri*, Ankara 1976.
- _____, *Roma Hukuku*, Yetkin Hukuk Yayınları, Ankara 2014.
- Duby, George-P. Michelle, "Kadınların Tarihini Yazmak Kadınların Tarihi", *Ana Tanrıçadan Hıristiyan Azizlere*, I, çev. Ahmet Fethi, İstanbul 2005.
- Demir, Fevzi, *Hukukun Temel Kavramları*, İzmir 2007.
- Dülger, İbrahim, "İrza Geçme Suçunun Tarihi Gelişimi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 6, 2000, s. 81-104.
- Edwards, Catharine, *Unspeakable Professions Public Performance and Prostitution in Ancient Rome*, Princeton University Press, 1997.
- Ekinci, Ekrem Buğra, *Hukukun Serüveni*, İstanbul 2011.
- Emiroğlu, Haluk, *Roma Hukuku'nun Bilgi Kaynaklarından Corpus Iuris Civilis ve Türkiye'de Hukuk Resepsiyonu*, Ankara 2002.

Erdemir, Halil, *Turkish Political History*, Manisa Ofset, İzmir 2007.

_____, *Turkey in Transition*, Lambert Academic Publishing, Saarbrücken 2014.

Erdemir, Hatice Palaz, "Wollen Textiles: An International Trade Good in the Lycus Valley in Antiquity", *Colossae in Space and Time Linking to an Ancient City*, ed. Alan H. Cadwallader, Michael Trainor, Vandenhoeck and Ruprecht, Leiden 2012, s. 104-129.

_____, "Antikçağ'da İşte Kadın", *II. Uluslararası Ahilik Sempozyumu*, "Ahilikte Kadının Yeri", Nuh Naci Yazgan Üniversitesi, Kayseri 19-20 Eylül 2012.

_____ - Halil Erdemir, "Antikçağ'da Çocuk Olmak: Ölmek ya da Ölmemek", *Uluslararası Katılımlı Kadına ve Çocuğa Şiddet Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Mutlu Çocuklar Derneği ve Kırıkkale Üniversitesi Kadın Sorunları Uygulama ve Araştırma Merkezi, yay. haz. Dolunay Şenol, Sıtkı Yıldız, Talat Kıymaz, Hasan Kala, 26-27 Nisan 2012, II, Ankara 2012, s. 643-659.

_____ - Nurcan Barman, "Augustus Döneminde Roma Hukukunun Konusu Olarak Kadın", *I. Uluslararası Kadın Çalışmaları Kongresi*, Adana 9-11 Nisan 2015, s. 268-275.

Erişgin, Özlem Söğütlü, *Vekâlet Sözleşmesi Bağlamında Noxal Sonuçlu Sözleşme "Hırsız Köle Olayı"*, Ankara 2002.

_____, "Roma Toplumunda Kadının Konumu", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, IV/2 (2013), s. 1-31.

Esen, Bülent Nuri, *Anayasa Hukuku Genel Esaslar*, Ankara 1970.

Esener, Turhan, *Borçlar Hukuku I.*, Ankara 1969.

Evans, John K., *War and Children in Ancient Rome*, New York 1991.

Ferrero, Guglielmo, *The Women of the Caesars*, New York 1911.

Forbes, Elizabeth, *Municipal Vitues in the Roman Empire-The Evidence of Italian Honorary Inscriptions*, B. G. Teubner, Stuttgart und Leipzig 1996.

Frier, W. Bruce-Thomas A. McGinn, *A Casebook on Roman Family Law*, Oxford University Press, New York 2004.

Gaudemet, Jean, "Roma İmparatorluğu'nda Kadının Hukuki Durumu", çev. Bülent Tahiroğlu, *İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi*, VI/9 (1972), s. 205-230.

Gönenç, Fulya İlçin, *Roma Hukukunda Kadın*, İstanbul 2010.

Güriz, Adnan, *Faydacı Teoriye Göre Ahlak ve Hukuk*, Ankara 1963.

Hemelrijk, Emily A., *Matrona Docta-Educated women in the Roman élite from Cornelia to Julia Domna*, Routledge, London and New York 2004.

_____, "City Patronesses in the Roman Empire", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Franz Steiner Verlag, Bd. 53, H. 2, 2004, s. 209-245.

_____, "Patronesses and "Mothers" of Roman Collegia", *Classical Antiquity*, University of California Press, vol. 27, no. 1, April 2008, s. 115-162.

Holland, J., *A Brief History to Misogyny-The World's Oldest Prejudice*, Constable and Robinson, London 2006.

Jonaitis, Marius-Elena Kosaitė-Čypienė, "Conception of Roman Marriage: Historical Experience in the Context of National Family Policy Concept", *Jurisprudencija- Jurisprudence*, 2 -116, University of Wrocław, 2009, s. 295-316.

Kampen, N., *Image and Status: Roman Working Women in Ostia*, Berlin 1981.

Kılıç, Hüseyin, *Kölebeylikten Derebeyliğe Tarih ve Kadın 1*, Art Yayınları, Ankara 1998.

Koschaker, Paul-Kudret Ayiter, *Modern Özel Hukuka Giriş Olarak Roma Özel Hukukunun Ana Hatları*, Ankara 1977.

Lefkowitz, Mary R.-Maureen B. Fant, *Women's Life in Greece and Rome*, Baltimore 1992.

Levick, Barbara, "Women and Law", *A Companion to Women in the Ancient World*, ed. Sharon L. James, Sheila Dillon, Wiley Blackwell, Chichester 2015, s. 96-106.

Lowenstein, Karl, *The Governance of Rome*, Martinus Nijhoff, Hague, Netherlands 1973.

Marshall, A. J., "Ladies at Law: The Role of Women in the Roman Civil

Courts”, *Studies in Latin Literature and Roman History*, ed. C. Deroux, 5, Brussels 1989, s. 35-54.

_____, “Roman Ladies on Trial: The Case of Maesia of Sentinum”, *Phoenix*, 44, 1990, s. 46-57.

McGinn, Thomas A. J., *Prostitution, Sexuality and the Law in Ancient Rome*, Oxford University Press, New York, Oxford 1998.

Mutluay, Nazmiye, *Yunan ve Roma Uygarlığında Çocuk*, Ankara 2007.

Olasope, Olankunbi O., “Univira: The Ideal Roman Matrona”, *LUMINA*, Holy Name University, vol. 20, no. 2, Tagbilaran City 2009, s. 1-18.

Olson, Kelly, *Dress and the Roman Woman: Self-Presentation and Society*, London and New York 2008.

Özdemir, Gökçe Türkoğlu, *Roma Hukunda İnfamia (Şerefsizlik)*, Seçkin Yayın, 2008.

Özyörük, Mukbil, *Hukuka Giriş*, Ankara 1959.

Pennel, Robert F., *Ancient Rome From the Earliest Times Down to 476 AD*, Allyn and Bacon, Boston 1890.

Richlin, Amy, “Not before Homosexuality: The Materiality of the *cinaedus* and the Roman Law against Love between Men”, *Journal of the History of Sexuality*, Volume 3, Issue 4, April 1993, s. 523-573.

Scott, S. P., *The Civil Law*, Law Book Exchange Ltd., New Jersey 2006.

Shelton, Jo Ann, *As the Romans Did*, New York 1988.

Tahan, Duygu, “Roma Hukukunda Manuslu Evlilikler”, *Mecmua*, Ankara 2008.

Tahiroğlu, Bülent-Belgin Erdoğmuş, *Roma Hukuku Dersleri Tarihi Giriş Hukuk Tarihi Genel Kavramlar Usul Hukuku*, İstanbul 2010.

Tamer, Diler, *Agustus Çağında Cinsel Suçlar ve Lex Iulia Aldulteris Coercondis*, Homer Kitapevi, İstanbul 2007.

Topakkaya, Arslan, “Aristoteles’te Adalet Kavramı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Journal of International Social Research)*, II/6 (2009), s. 628-633.

Topçuoğlu, Hamide, *XIX. Yüzyıl Sosyologlarında Hukuk Anlayışı*, Ankara 1961.

Toroslu, Nevzat, *Cürümlerin Tasnifi Bakımından Suçun Hukuki Konusu*, Ankara 1970.

Umur, Ziya, *Roma Hukuku (Umumi Meşhumlar-Hakların Himayesi)*, İstanbul 1967.

Wells, Jess, *Kadın Gözüyle Batı Avrupa'da Fahişeliğın Tarihi*, çev. Nesrin Arman, Pencere Yayınları, İstanbul 1996².

Yalçın, Aydın, *İktisadi Doktrinler ve Sistemler Tarihi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1983.

HATİCE P. ERDEMİR